

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 22^{ΑΣ} ΜΑΡΤΙΟΥ 1985

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΛΟΥΚΑ ΜΟΥΣΟΥΛΟΥ

ΕΟΡΤΑΣΜΟΣ ΤΗΣ 25^{ΗΣ} ΜΑΡΤΙΟΥ 1821

Η ΕΘΝΙΚΗ ΕΞΕΓΕΡΣΗ ΤΟΥ 1821
ΣΚΕΨΕΙΣ - ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ - ΕΡΜΗΝΕΙΕΣ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ Κ. ΛΟΥΚΑ ΜΟΥΣΟΥΛΟΥ

Όπως κάθε χρόνο, είμαστε και φέτος εδώ για να γιορτάσουμε την εθνική μας επέτειο, την επέτειο της επανάστασεως του '21. Σύμφωνα με τον έσωτερικό κανονισμό της 'Ακαδημίας ο Πρόεδρος αυτής οφείλει να εκφωνήσει τον προσήκοντα λόγο.

Στά 60 χρόνια της 'Ακαδημίας 'Αθηνών οι μεγαλύτερες μορφές της πνευματικής ήγεσίας του τόπου μας ύμνησαν από το βήμα αυτό τον ξεσηκωμό του '21. Χιλιάδες δέ ομιλητές από 150 και πλέον χρόνια, έχουν ύμνησει το ίδιο γεγονός, σε άλλους πνευματικούς χώρους. Και διερωτώμαι αν παραμένει τίποτε το νέο να λεχθεί πάνω στο γεγονός τουτο.

Μ' αυτόν τον δισταγμόν ξεκίνησα να αναζητήσω ένα συγκεκριμένο θέμα για τη σημερινή ομιλία. Και διατρέχοντας σχετικά ιστορικά κείμενα, κατέληξα πώς δέν ήταν δυνατό να γίνουν κατανοητές όρισμένες πτυχές του έπους του '21, εάν δέν έξετασθούν και έρευνή-

θοῦν κάτω ἀπὸ τὸ φῶς διαφόρων σημαντικῶν γεγονότων ποὺ ἀποτελοῦν ὁρόσημα μέσα στὴν ἱστορία τῆς Φυλῆς μας.

Ἡ ἐπανάσταση τοῦ '21, ἀπὸ τὴν ὁποία ἀναδύθηκε ἡ σημερινὴ ἐλεύθερη Ἑλλάδα, εἶναι ἓνα κορυφαῖο δυναμικὸ ἐπεισόδιο μέσα στὴ μακραίωνη, τὴν τετραχιλιετῆ σχεδὸν ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ Ἔθνους. Ἀποτελεῖ τόλμημα, τοῦ ὁποίου ἡ σύλληψη, ἡ διεξαγωγή καὶ τὸ ἀποτέλεσμα, δύσκολα μποροῦν νὰ κατανοηθοῦν μέσα στὰ πλαίσια τῶν ἀνθρωπίνων νόμων. Πρόκειται περὶ θαύματος, εἶναι τὸ θαῦμα τοῦ '21. Καὶ ἄλλα θαύματα ἔχει νὰ παρουσιάσει ἡ μακρὰ, πολυκύμαντη καὶ ταραχώδης ἑλληνικὴ ἱστορία. Κανένα ὅμως ἀπὸ τὰ θαύματα αὐτὰ δὲν ἔχει τὴ σημασία, τὶς διαστάσεις καὶ τὶς ιδιομορφίες τῆς ἐθνεγέρσεως τοῦ '21.

Μερικὲς ἀπὸ τὶς ιδιομορφίες αὐτές θὰ προσπαθήσω νὰ παρουσιάσω καὶ νὰ σχολιάσω σήμερα ἐνώπιόν σας ἐπιχειρώντας νὰ δώσω προσήκουσες ἐρμηνεῖες. Συγκεκριμένα, θὰ ἀσχοληθῶ μὲ δύο μεγάλα ἐρωτήματα ποὺ ἐγείρονται ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή καὶ ἔντονα προβληματίζουν τὸ μελετητὴ τῆς ἐθνικῆς ἐξεγέρσεως τοῦ '21. Τὸ πρῶτο ἀφορᾷ τὴ δύναμη ποὺ μπόρεσε νὰ διαμορφώσει τὸ ἀπαραίτητο γιὰ ἓνα τέτοιο τόλμημα ἐθνικὸ αἶσθημα στὸν ἑλληνικὸ λαὸ κάτω ἀπὸ μιὰ στυγνὴ δουλεία τεσσάρων καὶ πλέον αἰώνων. Τὸ δεύτερο, ἀναφέρεται στὴν κινητήριον δύναμη ποὺ ἐξώθησε στὴν ἀπόφαση τῆς ἐξεγέρσεως. Μιὰ ἀπόφαση ποὺ συνιστοῦσε ἐγχείρημα πρώτου μεγέθους κάτω ἀπὸ τὶς συνθῆκες ποὺ κρατοῦσαν τὴν ἐποχὴ ἐκείνη στὴν ὑποδουλωμένη Ἑλλάδα. Γιατὶ ἐπρόκειτο περὶ ἐξεγέρσεως ποὺ φαινόταν ἐκ τῶν προτέρων καταδικασμένη, περὶ ἐξεγέρσεως ποὺ εὐκόλα θὰ μπορούσε νὰ ὀδηγήσει στὴν ἐξόντωση καὶ τὸν ἀφανισμό τοῦ ὅ,τι εἶχε ἀπομείνει ἀπὸ τὸ γένος τῶν Ἑλλήνων.

Θὰ ἦταν, νομίζω, πολὺ ἐνδιαφέρον νὰ ἐξετασθοῦν ἀπὸ ὅλες τὶς πλευρὲς καὶ νὰ σχολιασθοῦν μὲ προσοχὴ τὰ σχετικὰ μὲ τὰ ἐρωτήματα αὐτὰ δεδομένα. Κι αὐτὸ δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ γίνῃ ἀποτελεσματικὰ ἔξω ἀπὸ τὰ πλαίσια μιᾶς σύντομης ἀλλὰ συστηματικῆς ἀναδρομῆς στὴν

ὄλη ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ἐπιτρέψατέ μου νὰ παρατηρήσω εὐθὺς ἀμέσως, ὅτι τὰ τυχόν σχόλια ποὺ θὰ ἀκούσετε κατὰ τὴν ὁμιλία αὐτὴ δὲν προέρχονται ἀπὸ εἰδικὸ μελετητὴ τῆς ἱστορίας. Εἶναι σκέψεις καὶ προβληματισμοὶ ἑνὸς διανοουμένου, ἐρασιτέχνη ἀναγνώστη ἱστορικῶν κειμένων.

* * *

Ἀρχίζω λοιπὸν μὲ τὸ πρῶτο ἐρώτημα: Ποία ἦταν ἡ δύναμη ποὺ συντήρησε καὶ ἐνίσχυσε τὸ ἔθνικὸ αἶσθημα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς μακροῦς του δουλείας;

Ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸ ἐξελληνισθὲν Βυζάντιο ἔπαυσε νὰ ὑπάρχει. Ἀκολουθοῦν τέσσερις αἰῶνες κατὰ τοὺς ὁποίους ἡ Ἑλληνικὴ Φυλὴ, τὸ οὐσιαστικότερο ἐθνολογικὸ στοιχεῖο τῆς διαλυθείσης βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, χιμαίνεται καὶ φθίνει κάτω ἀπὸ τὸ πέλμα ἑνὸς βάρβαρου καὶ ἀδίστακτου δυνάστη. Τετρακόσα χρόνια σφαγές, παιδομαζώματα, ἐξανδραποδισμοὶ ἐξουθένωσαν καὶ συρρίκνωσαν τὸν ἑλληνικὸ πληθυσμὸ. Καὶ λογικὰ θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναμένεται πὼς εἶχε σιγήσει κάθε σκέψη καὶ κάθε πόθος γιὰ ἀναγέννηση τῆς ἑλληνικῆς πατρίδας. Ἐξαφνα ὁμως τὰ ἀπομεινάρια αὐτὰ τοῦ ἑλληνικοῦ γένους ξεσηκώνονται σύσσωμα, ὀρθώνονται μπροστὰ σὲ μιὰ ἀπέραντη καὶ ἀγέρωχη Αὐτοκρατορία γιὰ νὰ διεκδικήσουν τὴν ἀναγέννηση αὐτῆ. Δὲν νομίζω πὼς ἓνα τέτοιο ξεσήκωμα μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ μὲ τὸ ἀπλό, σύνηθες αἶσθημα ἑνὸς ὑποδουλωθέντος λαοῦ, τοῦ λαοῦ ἑνὸς Κράτους ποὺ ἔχασε τὴν ἐλευθερία του, καὶ σὲ κατάλληλη στιγμή ἐπαναστατεῖ γιὰ νὰ τὴν ἀνακτήσει.

Τί ἦταν λοιπὸν αὐτὸ ποὺ ἔξαφνα ξύπνησε τοὺς ἐξουθενωμένους καὶ ἀπλοϊκοὺς ἐκείνους ἀνθρώπους, ποὺ ἀποτελοῦσαν τὰ κατάλοιπα τῆς Ἑλληνικῆς Φυλῆς τὴν ἐποχὴ τοῦ 1821, αὐτὸ ποὺ ἀπότομα θέρμανε τὶς καρδιές τους καὶ τοὺς μετέτρεψε στοὺς θουλικοὺς πολεμιστὰς τοῦ '21, τοὺς ἔκαμε νὰ ἀγνοήσουν κάθε ἔννοια θυσίας, νὰ περιφρονήσουν τὰ βασιμιστήρια, τὸ θάνατο, καὶ νὰ ξεσηκωθοῦν κατὰ τοῦ κολοσσοῦ τῆς

Ἰθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας; Νὰ τολμήσουν δηλαδή μιὰ πράξη πού μὲ κάθε λογικὴ δὲν φαινόταν νὰ ἦταν παρὰ μιὰ ἀπόφαση αὐτοκτονίας;

Ἀσφαλῶς ἡ ἐπανάσταση τοῦ '21 δὲν μπορεῖ νὰ ἀποδοθεῖ στοῦ ἀπλὸ καὶ σύνηθες ἔθνικὸ αἶσθημα ἐνὸς λαοῦ πού ἔχασε πρόσκαιρα τὴν ἐλευθερία του καὶ ἐξεγείρεται γιὰ νὰ τὴν ἀνακτήσει. Ἐδῶ πρόκειται περὶ μιᾶς ἔθνικῆς ἐνότητος πού ἔπαυσε νὰ ὑπάρχει ὡς συγκεκριμένη κρατικὴ ὄντοτης ἀπὸ 2000 καὶ πλέον χρόνια. Καὶ μόνο κάτω ἀπὸ τὴν ἰσχυρὴ ἐπίδραση μιᾶς ὑπερτάτης δυνάμεως μποροῦσε νὰ ἐπιζεῖ ἀκόμα ἡ ἐνότητα αὐτή, τὸ 1821. Μιᾶς δυνάμεως πού διαμορφώθηκε κατὰ τὴ μακρὰ καὶ πολυτάραχη ἱστορικὴ πορεία τοῦ ἑλληνικοῦ Ἔθνους. Μιᾶς δυνάμεως πού προέκυψε ἀπὸ τὸ συγκεκρισμὸ ἰδεῶν καὶ ἐννοιῶν, οἱ ὁποῖες ξεκίνησαν ἀπὸ τὸ ἀφθαρτο καὶ φεγγοβόλο πνεῦμα τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδας, ἐξελίχθηκαν κατὰ τὴ διαδρομὴ τῆς ἱστορίας καὶ τελικὰ ἀναβαπτίσθηκαν μέσα στὴν κολυμβήθρα τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν καὶ διδαγμάτων τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Ἡ δύναμη αὐτή, ἐνεργὸς στὸν ἐκτὸς τῆς Ἰθωμανικῆς Ἐπικρατείας χῶρο, εὐρίσκετο σὲ λανθάνουσα κατάσταση μέσα στοῦ ὑπόδουλο Ἔθνος, ὅπου ἐσυντηρεῖτο, ὅσον ἦταν δυνατό, ἀπὸ τὸ κρυφὸ σχολειό, κάτω ἀπὸ τὴ σκέπη τῆς Ἐκκλησίας. Ἔτσι, τὸ 1821, στὴν ψυχὴ τῶν ἀγραμμάτων κατοίκων τῆς ὑπόδουλης Ἑλλάδας ἦταν ριζωμένη ἡ ταυτότητα τῶν ἐννοιῶν Χριστιανὸς καὶ Ἕλληνας, ἐνῶ φώλιαζε τὸ αἶσθημα τῆς καταγωγῆς των ἀπὸ ἀνώτερη καὶ ἐνδοξη φυλὴ, τὴ Φυλὴ τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων, γύρω ἀπὸ τὰ ἐπιτεύγματα τῆς ὁποίας τόσοι θρύλοι ἐπλανῶντο.

Ἐδῶ θὰ ἐπιχειρήσουμε μιὰ σύντομη ἀναδρομὴ στὴν ἱστορία γιὰ νὰ παρακολουθήσουμε ἀναλυτικότερα τὸ συγκεκρισμὸ ἰδεῶν, ἐννοιῶν καὶ ἀντιλήψεων ἀπὸ τὸν ὁποῖο προῆλθε ἡ δύναμη συντηρήσεως καὶ ἐνισχύσεως τῶν φρονημάτων τοῦ ὑποδούλου λαοῦ μας.

* * *

Ἀπὸ τὰ βᾶθη τῶν αἰώνων ἡ Φυλὴ τῶν Ἑλλήνων ζεῖ καὶ κινεῖται στὸν εὐρύτερο αἰγαιακὸ χῶρο ὡς ἀρραγῆς ἔθνικὴ ἐνότης. Ἡ πρὸ τοῦ

1821 ιστορία της, μακρὰ καὶ τρικυμιώδης, μπορεῖ νὰ διαχωρισθεῖ σὲ τρεῖς εὐδιάκριτες περιόδους: Τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδας πὸν τελειώνει μὲ τὴν ἐπικράτηση τῶν Ρωμαίων· τὴν περίοδο τῆς Ρωμαϊκῆς κατοχῆς καὶ τοῦ Βυζαντίου πὸν φθάνει μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως· τέλος τὴν περίοδο τῆς Τουρκικῆς Κατοχῆς μέχρι τὸ 1821.

Πρὸ τῆς ὑποδουλώσεως στοὺς Ρωμαίους, ἡ Ἑλληνικὴ Φυλὴ δημιούργησε ἓνα ἔξοχο, πρωτότυπο, πρωτοποριακὸ πολιτισμὸ, μὲ ἀσύλληπτα πνευματικὰ ἐπιτεύγματα. Ὁ πολιτισμὸς αὐτὸς ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ χαλκοῦ καὶ φθάνει στὸ ἀποκορύφωμά του κατὰ τὴν κλασσικὴ ἐποχὴ.

Στὴν ἐποχὴ τοῦ χαλκοῦ, πὸν χαρακτηρίζεται ὡς ἐποχὴ τῆς ἐμπειροπόλεμης ἀριστοκρατίας, ἡ ἱστορία στρέφεται γύρω ἀπὸ πολεμικὰ γεγονότα, ἀπὸ ἐπαγγελματίες πολεμιστές, ἀπὸ πολέμαρχους βασιλεῖς πὸν κατάγονται ἀπὸ θεοῦς. Γύρω ἀπὸ ὅλα αὐτὰ ἀναπτύσσονται θρύλοι πὸν μὲ τὸ χρόνο μεταπίπτουν σὲ μυθολογία καὶ λαμβάνουν τελικὰ καλλιτεχνικὴ μορφή στὰ ἡρωικὰ ἔπη. Κι ἄλλες φυλές, ἐκτὸς τῆς ἑλληνικῆς, ἔχουν κατὰ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ τὴν ἰδική των ἱστορία, τὰ ἰδικὰ των ἔπη. Ἀλλὰ Ἰλιάδα καὶ Ὀδύσεια ἔδωσαν μίαν μόνον φυλὴν, ἡ Φυλὴ τῶν Ἑλλήνων.

Τὰ ἐπιτεύγματα τῆς Ἑλληνικῆς Φυλῆς, κατὰ τὴν κλασσικὴ ἐποχὴ, φθάνουν στὸ ἀπόγειό τους. Μέσα σὲ δύο αἰῶνες, ἀπὸ τὸ 600 μέχρι τὸ 400 π.Χ., ἡ Ἑλλάδα δίδει στὸν πολιτισμὸ τῆς ἀνθρωπότητος ὅσα δὲν ἔδωσαν τρεῖς χιλιετηρίδες ὅλων τῶν ἄλλων πολιτισμῶν, πὸν προὔπηραν. Στὸ βραχὺ αὐτὸ διάστημα ἀναπτύσσονται οἱ Τέχνες σὲ βαθμὸ ἐντυπωσιακῆς τελειότητος, ἀξεπέραστο γιὰ πάντα. Οἱ ἀφελεῖς ἀφηγήσεις ἐξελίσσονται σὲ ἱστορία, οἱ δοξασίες σὲ φιλοσοφία, οἱ αὐτοσχέδιες λαϊκῆς λατρευτικῆς παραστάσεις σὲ μεγαλόπνοο δράμα. Οἱ Ἕλληνες σοφοὶ θέτουν ἀκόμη τίς βάσεις ὅλων σχεδὸν τῶν ἐπιστημῶν, βάσεις πὸν μένουν ἀδιατάρακτες μέχρι τῶν ἡμερῶν μας. Εἶναι ἀπίθανο τὸ τί δημιουργήθηκε κατὰ τὰ 200 αὐτὰ χρόνια.

Αὐτὰ τὰ ὀλίγα εἶναι ἀρκετὰ γιὰ νὰ δείξουν πὸς οἱ Ἀρχαῖοι Ἕλ-

ληνες ἦταν πράγματι μιὰ ἀνήσυχη καὶ δημιουργικὴ φυλὴ μὲ μεγάλες πνευματικὲς δυνατότητες. Σὲ βραχὺ χρονικὸ διάστημα δημιούργησαν ἓνα ἔξοχο πολιτισμὸ, σαφῶς ὑπέρτερο τῶν πολιτισμῶν ὅλων τῶν ἄλλων λαῶν πὺν προϋπῆρξαν. Εἶχαν δὲ συνείδηση τῆς ὑπεροχῆς τοῦ πολιτισμοῦ των. «Πᾶς μὴ Ἕλλην βάρβαρος» διεκήρυσσαν. Καὶ ὁ Θαλῆς, ὁ πρῶτος Ἕλλην φιλόσοφος εἶπε τὸ περίφημο: «Εὐχαριστῶ τοὺς Θεοὺς γιατί γεννήθηκα Ἕλλην».

Ἄλλὰ τὴν ὑπεροχὴ τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος φαίνεται νὰ ἀνεγνώριζαν καὶ οἱ ἄλλοι λαοὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Κατὰ τὸν Πλάτωνα, αἰγύπτιος ἱερεὺς λέει στὸ Σόλωνα ἀφηγούμενος τὰ περὶ Ἄτλαντίδος: «Οἱ θεοὶ μοίρασαν μεταξὺ των τὴ γῆ. Τὴ δική σας Χώρα καὶ τὴ δική μας ἀνέλαβε ἡ Θεὰ (ἐννοεῖ τὴν Ἀθηνᾶ). Ἄλλὰ πρῶτους ἐσᾶς ἔθρεψε καὶ ἐκπαίδευσε ἡ Θεὰ, χίλια χρόνια νωρίτερα ἀπὸ μᾶς καὶ κατοίκησε τὴν πόλιν σας (ἐννοεῖ τὰς Ἀθήνας), ἀφοῦ πρῶτον διάλεξε τὸν τόπο, ὅπου ἔχετε γεννηθεῖ, διότι γνώριζε καλὰ πὺς ἡ εὐκρασία τῶν ἐποχῶν πὺν ἐπικρατεῖ στὸν τόπο σας θὰ κάμει ἄνδρες νοημονεστάτους. . . σεῖς δὲ κατοικεῖτε τὸν τόπο αὐτὸ καὶ ἔχοντας τοὺς καλύτερους νόμους ξεπερνᾶτε σὲ κάθε ἀρετὴ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους. . .»

Ἡ ὑπεροχὴ τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ σφραγίσθηκε ὀριστικὰ καὶ ἀνεξίτηλα μὲ τὴν ἀκμὴ τῶν Ἀθηνῶν. Σ' ὅλους τοὺς γύρω λαοὺς κυριαρχοῦσε ἤδη ἡ ἰδέα τῆς πνευματικῆς ἀνωτερότητος τῶν Ἑλλήνων, ὅταν κάτω ἀπὸ τὴν κυριαρχία τοῦ Κράτους τῶν Μακεδόνων ἐπιτεύχθηκε τελικὰ ἡ συνένωση τῶν ἐλληνικῶν πόλεων καὶ ἔπαυσαν οἱ ἀνταγωνισμοὶ των. Καὶ μὲ τὴν ὑλικὴ ἰσχὺ πὺν πρόσθεσε ἡ συνένωση αὐτὴ στὴν ἀκαταμάχητη καὶ καταλυτικὴ δύναμη τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ κατέστησαν δυνατὰ τὰ ἐπιτεύγματα τῶν ἐκστρατειῶν τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, μὲ τίς ὅποιες τὸ ἐλληνικὸ πνεῦμα ξεχύθηκε πρὸς Ἀνατολάς. Ἡ φήμη τῆς πνευματικῆς ἀνωτερότητος τῆς φυλῆς τῶν Ἑλλήνων ξαπλώθηκε στὸν τεράστιο νοτιο-δυτικὸ χῶρο τῆς Ἀσιατικῆς Ἡπείρου, φθάνοντας μέχρι τὰ Ἰμαλαῖα. Πολυάριθμα λείψανα πόλεων, ἔργων τέχνης καθὼς καὶ θρούλοι πὺν σώζονται ὡς τίς ἡμέρες μας, μαρ-

τυροῦν γιὰ τὴ δημιουργικὴ ἐπίδραση, τὴν ἄσβεστη ἀκτινοβολία τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ στὴν περιοχὴ αὐτὴ τῆς Ἀσίας.

* * *

Αὐτὴ ἦταν ἡ κατάσταση μπροστὰ στὴν ὁποία βρέθηκαν οἱ Ρωμαῖοι ὅταν κατακτοῦσαν τὴν Ἑλλάδα. Ἡ πνευματικὴ καὶ πολιτικὴ συγκρότησή τους ἦταν πολὺ διάφορη ἐκείνης τῶν Ἑλλήνων. Ὅπως παρατηρεῖ ὁ Κρουαζιέ στὸ βιβλίον του «Ἡ ἱστορία τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Λογοτεχνίας», οἱ Ρωμαῖοι κατεῖχοντο ἀπὸ τὴν ἀντίληψη ὅτι προορισμός των ἦταν νὰ κυβερνοῦν τὸν κόσμον. Ἐβάσισαν τὴν κυριαρχία των στὴ στρατιωτικὴ ὑπεροχὴ. Ἡ ὑπεροχὴ ὅμως αὐτὴ δὲν μπόρεσε νὰ δαμάσει τὸ ὑπέριτερον ἑλληνικὸ πνεῦμα. Καὶ ἔτσι οἱ ἰσχυροὶ Ρωμαῖοι κατακτητὲς γρήγορα ἀνετράπησαν ἀπὸ τὴ δύναμη τῆς Ἑλληνικῆς Φυλῆς. Ὁ μεγάλος Λατίνος ποιητὴς Ὁράτιος λέγει ἐπὶ τοῦ προκειμένου: «Ἡ Ἑλλάδα κατακτηθεῖσα ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους κατέκτησε στὴ συνέχεια τὸν ἄγριον νικητὴ».

Ἔτσι, ἡ δύναμη τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος ἀπεδείχθη ἀκαταμάχητη καὶ κατόρθωσε, σὲ μικρὸ σχετικὰ διάστημα, νὰ μεταμορφώσει καὶ νὰ προσαρμόσει πρὸς τὶς ἑλληνικὲς ἀντιλήψεις τὸν τρόπο ζωῆς καὶ σκέψεως τῶν Ρωμαίων. Εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τὴν ἱστορία ὅτι πολλοὶ λαοί, πιστεύοντας ὅτι εἶναι προνομιούχοι προσπάθησαν, κατὰ καιροὺς, νὰ κατακτῆσουν βίαια τὸν κόσμον. Οἱ ἐπιτυχίες τους ὅμως ὑπῆρξαν πρόσκαιρες, παντοῦ ὅπου ὑπέταξαν λαοὺς μὲ ἀνώτερες αὐτοτελεῖς καὶ πρωτότυπες πνευματικὲς ἐκδηλώσεις. Καὶ τέτοια ἦταν ἡ περίπτωσις τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων, τῶν ὁποίων ὁ πολιτισμὸς χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἐντυπωσιακὴ αὐτοτέλεια, πρωτοτυπία καὶ γοητεία. Γιατὶ πρέπει νὰ τονισθεῖ κι αὐτό: οἱ Ἕλληνες γοήτευαν μὲ τὴ σοφία τους καὶ τὴν αἴσθησις τοῦ ὡραίου.

Οἱ Ἀρχαῖοι Ἕλληνες, ἂν καὶ εἶχαν συναίσθησις τῆς ὑπεροχῆς των, οὐδέποτε ἐπεδίωξαν διὰ τῆς βίας νὰ ἐπιβληθοῦν ὡς κοσμοκράτες. Καὶ ὅταν γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσουν τοὺς ἐξ ἀνατολῶν κινδύνους τῶν Περσῶν

παρασύρθηκαν στις έκστρατείες του Μεγάλου Ἀλεξάνδρου καὶ κατέκτησαν γιὰ κάποιο διάστημα ἀχανεῖς ἐκτάσεις, ἐπιβλήθηκαν στοὺς λαοὺς πὺν κυβέρνησαν μὲ τὴν πνευματικὴ ἀκριβῶς ὑπεροχὴ τους. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἐκπολιτιστικὴ ἐπίδρασή των δὲν ἐξαφανίσθηκε μαζὶ μὲ τὴν κυριαρχία των, ἀλλὰ συνεχίσθηκε ἐπὶ μακρὰ χρόνια. Τὸ ἴδιο συνέβη καὶ στὴν ἀντίθετη περίπτωση ὅταν οἱ Ἕλληνες κατεκτῆθησαν ἀπὸ τοὺς Ῥωμαίους. Πάντοτε μὲ τὴν πνευματικὴ ὑπεροχὴ τους κατόρθωσαν νὰ δαμάσουν τὸν ἀγέρωχο καὶ πανίσχυρο κατακτητὴ καὶ νὰ συμβάλουν ἀποφασιστικὰ στὴ γένεση καὶ διαμόρφωση τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας.

Τὸ Βυζάντιο παρέλαβε αὐτούσια τὴ γεωγραφικὴ διαμόρφωση καὶ τὴν ἐδαφικὴν του ὄντοτητα ἀπὸ τὴν παλαιότερη Ῥωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία, κατὰ τὰ τέλη τοῦ 4ου μ.Χ. αἰώνα. Μέσα στοὺς κόλπους τῆς Αὐτοκρατορίας αὐτῆς ζοῦσαν διάφοροι λαοί. Ἡ ἐθνολογικὴ εἰκόνα ἦταν πολὺπλοκὴ. Τὸ κυρίαρχο Ῥωμαϊκὸ στοιχεῖο ἦταν συγκριτικὰ ὀλιγάριθμο, κατεῖχε ὅμως ἐπίκαιρες θέσεις στὴ διοίκηση καὶ τὸ στρατό. Ὁ ἑλληνισμὸς ἐπικρατοῦσε στὴν χερσόνησο τοῦ Αἴμου, νοτιῶς τοῦ Δουναβέως, στὴ Μικρὰ Ἀσία καὶ στὰ μεγάλα ἀστικά κέντρα τῆς Συρίας καὶ τῆς Αἰγύπτου. Στὶς περιφέρειες ὑπῆρχαν συγκροτημένες μειονότητες ὅπως οἱ Σύριοι, οἱ Ἀρμένιοι, οἱ Ἑβραῖοι. Στὴ Μικρὰ Ἀσία ἀπαντοῦσαν ἐπίσης κατάλοιπα διαφόρων παλαιῶν λαῶν.

Δύο μεγάλες ἐπιδρομὲς πὺν σημειώθηκαν κατὰ τὸν 7ο μ.Χ. αἰώνα ἐπέφεραν κρίσιμες μεταβολὲς στὴν ἐθνολογικὴ αὐτὴ εἰκόνα. Πρόκειται γιὰ τὴν προώθηση τῶν Ἀράβων, πὺν ἀπέκοψε τὶς νότιες ἐπαρχίες καὶ τὴν κάθοδο τῶν σλαβικῶν φυλῶν μὲ ἰδιαίτερα σημαῖνον γεγονὸς τὴν ἴδρυση τοῦ Βουλγαρικῶν Κράτους, πὺν προκάλεσε βαθιὰ ἀλλοίωση στὶς βόρειες εὐρωπαϊκὲς περιοχέες, μὲ διεισδύσεις πρὸς νότο. Ὁ Ἑλληνισμὸς, βοηθούμενος καὶ ἀπὸ τὴν χριστιανικὴ θρησκεία, εὐκολὰ μπόρεσε νὰ ἀπορροφήσει τὰ ἐναπομείναντα ἑτερογενῆ στοιχεῖα. Πρόέκυψε ἔτσι ἓνα ἑλληνοχριστιανικὸ Κράτος, ἀποτέλεσμα τῆς δράσεως δύο συνεκτικῶν καὶ ἀφομοιωτικῶν δυνάμεων, τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύ-

ματος καὶ τοῦ χριστιανικοῦ διδάγματος. Στὸ Κράτος αὐτὸ ἀναπτύχθηκε ὡς συνέχεια τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδας, ἕνας νέος πολιτισμός, ὁ βυζαντινὸς πολιτισμός, πὸν τείνει νὰ συγχωνεύσει τὶς παραδόσεις τῶν ἀπορροφηθέντων λαῶν μὲ ἐκεῖνες τοῦ πνευματικῶς καὶ ἀριθμητικῶς κυριάρχου ἑλληνικοῦ στοιχείου, ὅπως αὐτὲς ἀναπλάσθηκαν καὶ διαμορφώθηκαν κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς χριστιανικῆς θρησκείας.

Αὐτὴ ἦταν ἡ κατάσταση στὸ Βυζάντιο ὅταν ἄρχισε νὰ διαγράφεται ἀπειλητικὰ στὰ ἀναλυτικὰ του σύνορα ἡ εἰσβολὴ τῶν ἀσιατῶν βαρβάρων Σελτζούκων, πὸν ξεχύνονται ἀπὸ τὰ ὄροπέδια τοῦ Τουρκεστάν. Περὶ τὰ τέλη τοῦ 11ου αἰῶνα οἱ ὀρδές τους εἰσχωροῦν βαθιὰ μέσα στὰ ἐδάφη τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας καὶ ἐπιβάλλουν διὰ τῆς βίας τὸν ἐξισλαμισμό τῶν ἑλληνικῶν πληθυσμῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ὁ ἐξισλαμισμὸς αὐτὸς ἐπαναλαμβάνεται ἀθρόος μὲ τὴν ὀθωμανικὴ ἐπέκταση κατὰ τὸ 2ο ἡμισυ τοῦ 13ου καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ 14ου αἰῶνα. Εὐρισκόμεθα ἤδη στὸ στάδιο τῆς παρακμῆς τῆς Αὐτοκρατορίας, τῆς ὁποίας τελικὰ ἐπέρχεται ἡ πτώση μὲ τὴν ἄλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὸ 1453.

Στὸν ὑπερχιλιετῆ βίῳ τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους, πὸν ἔζησε ἀπὸ τὸ 395 μέχρι τὸ 1453, ὁ Luis Brehier διακρίνει τρεῖς περιόδους: Τὴν περίοδο τοῦ Παγκοσμίου Ρωμαϊκοῦ Κράτους, 395 ἕως 717, τὴν περίοδο τοῦ Ἑλληνικοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους, 717 ἕως 1204, καὶ τέλος τὴν περίοδο τῆς ἀγωνίας καὶ τοῦ θανάτου τοῦ Βυζαντίου, 1204 ἕως 1453.

* * *

Μὲ τὴν πτώση τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸ 1453, καὶ τὴν κατάληψη τοῦ Δεσποτάτου τῆς Πελοποννήσου τὸ 1460, ἀπλώνεται πλέον ὀριστικὰ καὶ σὲ ὅλη τὴν ἔκταση τῆς ἄλλοτε κραταιᾶς Αὐτοκρατορίας τὸ σκότος τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας. Τὸ Βυζαντινὸν κράτος δὲν ὑπάρχει πλέον. Ὁ ἑλληνισμὸς πὸν συνιστοῦσε τὸ κυριότερο ἐθνολογικὸ του

στοιχεῖο καθὼς καὶ οἱ ἄλλοι λαοὶ τοῦ Αἴμου καὶ τῆς ἐγγύς Ἀνατολῆς, ὑποδουλώνονται ὀριστικὰ στὸν Τοῦρκο κατακτητῆ, τὸν πιὸ βάρβαρο κατακτητῆ πὸν γνώρισε ποτὲ ἡ Ἱστορία.

Ὅμως, αὐτὴ ἡ πολιτικὴ ὑποδούλωση δὲν ἀφανίζει τὸ βυζαντινὸ πολιτισμὸ, τὸ βυζαντινὸ πνεῦμα, πὸν προῆλθε, ὅπως ἤδη ἀναφέραμε, ἀπὸ τὸ συγκρασμὸ τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ πνεύματος καὶ τῶν διδαγμάτων τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας. Καὶ τὸ πνεῦμα τοῦτο ἐπηρέασε οὐσιαστικὰ τὴ διαμόρφωση καὶ ἀνάπτυξη τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, ἐνῶ ἀπετέλεσε ταυτόχρονα ἰσχυρὰ παράγοντα πὸν βοήθησε τὴν συντήρηση καὶ τὴν ἀπελευθέρωση τῶν ὑποδούλων λαῶν, ἰδιαίτερα τοῦ ἐλληνισμοῦ. Πράγματι, οἱ ἀτελεύτητες φάλαγγες τῶν φυγάδων πὸν ἐγκατέλειπαν τὴν δουλωθεῖσα πατρίδα ἐδημιούργησαν στὶς χῶρες τῆς Εὐρώπης καὶ τῆ Ρωσσίας μιὰ πνευματικὰ καὶ ὑλικά ἰσχυρὴ διασπορά.

Στοὺς κόλπους τῆς διασπορᾶς αὐτῆς ἐξοῦσαν ἀναλλοίωτες οἱ βυζαντινές, μὲ ἄλλους λόγους οἱ ἐλληνο-χριστιανικὲς παραδόσεις. Ἡ διασπορὰ τὶς διατηροῦσε καὶ τὶς μετέδιδε στοὺς λαοὺς τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, ἐνῶ ταυτόχρονα βοηθοῦσε, ὅσο ἦταν δυνατό, νὰ παραμένουν ζωντανές στὸν ἐξουθενωμένο καὶ φθίνοντα πληθυσμὸ τῆς ὑπόδουλης πατρίδας. Μαζὶ μὲ τὴν συντήρηση τῶν ἐλληνο-χριστιανικῶν παραδόσεων ἐκαλλιεργεῖτο καὶ ἡ Μεγάλῃ Ἰδέα πὸν ἀποτελοῦσε ἐπίσης ἄσβεστη ἐστία ἐλπίδων καὶ ἀφετηρία ἐγγενῶν ἐπιδιώξεων καὶ κατορθωμάτων. Πρὸς τὴν ἴδια κατεύθυνση τεράστια ὑπῆρξε καὶ ἡ συμβολὴ τῆς Ἐκκλησίας.

Ἡ Ἐκκλησία κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς Τουρκοκρατίας ἀποτελοῦσε πνευματικὴ δύναμη πὸν συνιστοῦσε ἰσχυρὰ παράγοντα συνοχῆς καὶ ἐκπολιτισμοῦ. Ἀποτελοῦσε ὅμως καὶ φορέα κάποιας πολιτικῆς δικαιοδοσίας πὸν ἀπέρρεε ἀπὸ προνόμια παραχωρηθέντα ὑπὸ τοῦ Μωάμεθ τοῦ Κατακτητῆ. Στὴν πραγματικότητα μὲ τὰ προνόμια συνεχίζονταν παλαιότερες κατακτήσεις πὸν εἶχαν ἐξασφαλισθεῖ κατὰ τοὺς δύο τελευταίους αἰῶνες τῆς μακρᾶς ἀγωνίας τοῦ Βυζαντίου. Μαζὶ μὲ τὰ προνόμια διατηρήθηκε ἐπίσης καὶ ἡ ἀποκέντρωση, ἓνα σύστημα αὐτοδι-

οικήσεως, πού τὸ Βυζαντινὸ Κράτος εἰσήγαγε κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς κρατικῆς ἐξασθενήσεως. Ἔτσι, δύο κέντρα, Ἐκκλησία καὶ Κοινότης, βρέθηκαν ἀπὸ τὶς πρώτες μέρες τῆς ὑποδουλώσεως, μὲ δικαιοδοσίαις πού τοὺς ἐπέτρεψαν νὰ ἐξελιχθοῦν σὲ θεσμοὺς συντηρήσεως καὶ πολιτικῆς διαπαιδαγωγήσεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Πράγματι, ἀπ' αὐτὰ διοχετεύονταν πρὸς τὸν ὑπόδουλο ἑλληνισμό πληροφορίες γιὰ τὴν καταγωγή του, τὴν ἱστορία καὶ τὰ ὑπέροχα ἐπιτεύγματα τῆς φυλῆς του.

Τέλος, μιὰ ἄλλη οὐσιαστικὴ δύναμη πού ἀναπτύχθηκε μέσα στὴν τουρκοκρατούμενη Ἑλλάδα, ἦταν ἡ κλεφτουριά, οἱ ἀρματολοὶ καὶ κλέφτες. Μ' αὐτοὺς δημιουργήθηκαν, στὰ ἄγρια καὶ ἀπρόσιτα βουνά, οἱ στρατιωτικοὶ πυρῆνες τῆς ἀντιστάσεως, καὶ ἐτοιμάσθηκαν τὰ μετέπειτα στελέχη τῆς ἀπελευθερωτικῆς δράσεως. Ἡ κλεφτουριά τῆς Ἑλλάδας ἀνέπτυξε τὸ ἀγωνιστικὸ πνεῦμα τοῦ ὑποδουλωμένου καὶ ἐξουθενουμένου λαοῦ. Ἐσχημάτιζε σημαντικὲς ἐστίαις ἀντιδράσεως σὲ νευραλγικὰ σημεῖα τῶν χειρσαίων συγκοινωνιῶν τοῦ Τούρκου κατακτητῆ. Ἐμφύχωνε μὲ τὰ τραγούδια τῆς τὰ πλήθη τῶν ὑποδούλων. Τὰ τραγούδια αὐτά, δημιουργήματα πού ἐκπῆγαζαν ἀπὸ τὴν ψυχὴ ἀνθρώπων ἐλευθέρων καὶ γενναίων, συγκινοῦσαν σὲ ὑπέρτατο βαθμὸ καὶ βοηθοῦσαν νὰ διατηρεῖται ἄσβεστο τὸ ἐθνικὸ αἶσθημα καὶ νὰ καλλιιεργεῖται ὁ πόθος γιὰ ἐλευθερία.

* * *

Στοὺς μακροὺς λοιπὸν χρόνους τῆς σκλαβιάς, κατὰ τὴν ὁποία οἱ σφαγές, οἱ ἐξανδραποδισμοὶ καὶ ἡ ἐν γένει ἀγριότητα τοῦ ἀσιάτη δυνάστη κατόρθωσε νὰ ἐπιφέρει οὐσιαστικὴ συρρίκνωση καὶ ἐξουθένωση τῆς Ἑλληνικῆς Φυλῆς, δὲν ἔπαυαν νὰ δροῦν πολύμορφες, ἀφανεῖς καὶ ἐμφανεῖς δυνάμεις πού δὲν ἄφησαν νὰ σβῆσει ἡ ἐθνικὴ ἰδέα. Δυνάμεις πού ταυτόχρονα συνέβαλλαν στὴν καλλιέργεια κάποιου πόθου γιὰ ἐλευθερία καὶ κάποιας ἐλπίδας πὼς κάποτε θὰ μποροῦσε νὰ πραγματοποιηθεῖ ὁ πόθος τοῦτος. Ἔτσι ἐξηγοῦνται διάφορες κατὰ καιροὺς τοπικῆς

ἐξεγέρσεις πὸν δὲν κατόρθωσαν ὅμως νὰ ξαπλωθοῦν καὶ γρήγορα πνίγηκαν στὸ αἷμα.

Οἱ δυνάμεις πὸν ἐπὶ τέσσερις αἰῶνες συντηροῦσαν τὴν ἐθνικὴν ἰδέαν καὶ καλλιεργοῦσαν τὸν πόθο γιὰ ἐλευθερίαν ἦταν δυνάμεις κυρίως πνευματικῆς. Εἶχαν τὶς ρίζες τους στὸν ἐλληνο-χριστιανικὸ πολιτισμὸ, τὸ ἐλληνοχριστιανικὸ πνεῦμα τοῦ Βυζαντίου, τὸ πνεῦμα, πὸν ὅπως εἶδαμε, ξεπήδησε ἀπὸ τὸ συγκεκρισμὸ τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ πνεύματος καὶ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Καὶ στὸ συγκεκρισμὸ αὐτό, κατὰ τὸν ὅποιον ἀπορροφήθησαν ἐπίσης παραδόσεις καὶ πολιτισμοὶ ἄλλων λαῶν, δεσπόζουσα θέση διετήρησε τὸ πνεῦμα τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδας. Εἶναι τὸ πνεῦμα πὸν γέννησε τὸν ἀνεπανάληπτον κλασσικὸν πολιτισμὸν, πὸν ἀφομοίωσε τὸν ἀγέρωχον ρωμαῖον κατακτητὴν, τὸ πνεῦμα πὸν ἔστησε καὶ διεμόρφωσε τὴν περίλαμπρην Βυζαντινὴν Αὐτοκρατορίαν. Τίποτα δὲν μπόρεσε νὰ ἀντισταθεῖ στὴν καταλυτικὴν δυνάμειν του.

Ἔτσι, φθάνομε στὸ συμπέρασμα πὸς οἱ ρίζες τῆς ἐξεγέρσεως τοῦ '21 βρίσκονται πολὺ βαθιὰ στὸ ἀπώτατον παρελθόν, στὴν προϊστορικὴν, τὴν ὀμηρικὴν καὶ τὴν κλασσικὴν Ἑλλάδα. Ἐκεῖ εἶναι οἱ πηγὲς τῶν κυριοτέρων πνευματικῶν δυνάμεων πὸν γέννησαν, ἔθρεψαν καὶ συντήρησαν ἀκμαιότατον ἐπὶ 400 χρόνια τὸ ἐθνικὸν φρόνημα τῶν ὑποδοῦλων Ἑλλήνων. Αὐτὴ λοιπὸν εἶναι ἡ ἀπάντησις στὸ πρῶτον ἐρωτήμαμά μας.

* * *

Καὶ ἐρχόμεθα τώρα στὸ δεῦτερον ἐρώτημα πὸν θέσαμε: τὸ ἐρώτημα πὸν ἀναφέρεται στὴν δυνάμειν πὸν ἐξώθησε στὴν ἀπόφασιν ἐκκινήσεως τοῦ ἀγῶνα.

Μὲ ὅσα παραπάνω ἀναφέραμε σκιαγραφεῖται ἡ κατάστασις πὸν επικρατοῦσε στὶς παραμονὰς τῆς ἐθνεγερσίας. Ἀνάμεσα στὸν ἐξοθνωμένον καὶ συρρικνωμένον ὑπόδουλον ἐλληνικὸν λαὸν δροῦσαν πολυάριθμα ἐνεργὰ κέντρα, ἰδιαίτερα ἡ Ἐκκλησία, πὸν ἀθόρυβα συντηροῦσε τὴν ἐθνικὴν ἰδέαν καὶ κρατοῦσε ἄσβεστον τὸν πόθον γιὰ ἐλευθερίαν. Οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ

μοναχοί προσπαθοῦσαν νὰ περισώσουν μαζί μὲ τὴν χριστιανικὴ θρησκεία, τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα, τὰ ἑλληνικὰ γράμματα, τὴν ἱστορία καὶ τὶς παραδόσεις τῆς Ἑλληνικῆς Φυλῆς, νὰ δημιουργοῦν καὶ νὰ συντηροῦν θρόλους γύρω ἀπὸ τὴν ἱστορία καὶ τὰ ἐπιτεύγματα τῆς Φυλῆς αὐτῆς, νὰ διδάσκουν τοὺς ἀγράμματους πιστοὺς πὼς κατάγονται ἀπὸ τὴν ἴδια ἐνδοξὴ Φυλὴ. Ἀνεκτίμητη ἦταν πράγματι ἡ συμβολὴ τῆς Ἐκκλησίας στὴν ἐπιβίωση μεταξὺ τῶν ὑποδούλων τῆς ιδέας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους. Παράλληλα δροῦσε ἀπὸ ἄλλη σκοπιὰ καὶ ἐνίσχυε τὸ ἔργο τῆς Ἐκκλησίας ἡ Κοινότητα. Παραπέρα ἦταν ἡ κλεφτουριά πὸν σφυρηλατοῦσε στὴν πραγματικότητα τὸ ἀγωνιστικὸ πνεῦμα.

Αὐτὴ ἦταν συνοπτικὰ ἡ εἰκόνα σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ στὸν ἑλληνικὸ λαὸ πὸν ζοῦσε στὴν ὑποδουλωμένη Πατρίδα, κάτω ἀπὸ τὸ πέλημα τοῦ δυνάστη. Ἐξω ὅμως ἀπὸ τὰ σύνορα τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας ζοῦσε καὶ δροῦσε πολυπληθῆς καὶ δυναμικὴ «Διασπορά». Περήφανη γιὰ τὴν ἑλληνικὴ καταγωγὴ της, διατηροῦσε τὶς ἐθνικὲς της παραδόσεις καὶ ἐπιβεβαίωνε μὲ τὰ πνευματικὰ καὶ ὕλικά ἐπιτεύγματά της ὅτι δὲν ἔπαυσε νὰ ζεῖ τὸ πνεῦμα τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδας. Ἡ εὐεργετικὴ δράση της ἦταν ἐκδηλῆ στὸ διαρκῶς ὀγκούμενο πνεῦμα φιλελληνισμοῦ πὸν καλλιεργοῦσε στὶς χῶρες, στὶς ὁποῖες ζοῦσε. Στὴ δράση αὐτὴ ὀφείλεται, ἐν πολλοῖς, τὸ γεγονὸς ὅτι σ' ὅλες τὶς ταχέως ἀναπτυσσόμενες χῶρες τῆς Δύσεως ἀρχίζει, περὶ τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνα, νὰ γίνεται διάχυτη ἡ ιδέα πὼς ἦρθε ἡ ὥρα τῆς λυτρώσεως καὶ διασώσεως τῆς Ἑλληνικῆς Φυλῆς, πὸν ἐνῶ τόσα πρόσφερε στὴν ἀνθρωπότητα βρισκεται ἐπὶ 400 τώρα χρόνια κάτω ἀπὸ τὴ στυγνὴ κυριαρχία ἐνὸς ἀδίστακτου δυνάστη καὶ κινδυνεύει νὰ σβῆσει γιὰ πάντα.

* * *

Κατὰ τὴν ἴδια ἐποχὴ διαμορφώνεται καὶ μιὰ ἄλλη σημαντικὴ ιδέα. Μετὰ τὶς ἐπανελλημμένες ἐπαναστατικὲς ἀτυχίες τοῦ παρελθόντος ὁ ὑπόδουλος ἑλληνισμὸς ἀρχίζει νὰ ἀμφιβάλλει κατὰ πόσον μπορεῖ νὰ βασίξει στὸν ξένου γιὰ τὴν λύτρωσή του. Καὶ ἀπὸ τὶς ἀμφιβολίες

αὐτὲς γρήγορα διαμορφώθηκε ἡ πεποίθηση ὅτι μόνο, ἢ τοῦλάχιστο, κυρίως μὲ τὶς δικές του δυνάμεις θὰ κέρδιζε τὴν ἐλευθερία του. Ἡ ἐξέλιξη αὐτὴ δείχνει πόσο εἶχε ὠριμάσει ἡ ἐπαναστατικὴ ἰδέα καὶ πόσο γιγαντώθηκε ἡ ἀγωνιστικὴ διάθεση. Ἀπὸ τὰ πρῶτα χρόνια τοῦ 1800 ὁ λαὸς ἦταν ἤδη ψυχολογικὰ ἔτοιμος. Δὲν ἐμφανιζόταν ὁμως ἡ ἡγετικὴ μορφή, κοινῆς ἀποδοχῆς πὺν θὰ μπορούσε νὰ συνεγείρει ὄλους, νὰ ὀργανώσει καὶ νὰ ἐπιβάλλει τὸ κίνημα. Κορυφαῖες μορφές τοῦ ἐλληνισμοῦ τοῦ ἐξωτερικοῦ, ὅπως ὁ Καποδίστριας καὶ ὁ Κοραῆς, ἐστεροῦντο τοῦ ἐπαναστατικοῦ δυναμισμοῦ καὶ τῆς ριψοκίνδυνης ἀποφασιστικότητος πὺν ἀπαιτοῦσαν οἱ περιστάσεις. Κανένας ἐξ ἄλλου ἀπὸ τοὺς δυναμικοὺς τοπικοὺς ἡγέτες τῆς ὑποδουλωμένης Ἑλλάδας δὲν ἦταν ἀνεκτός, ἔξω ἀπὸ τὴν ἐπαρχία του, λόγῳ τοῦ ἐντόνου τοπικιστικοῦ πνεύματος πὺν κυριαρχοῦσε.

Ἡ ἐπαναστατικὴ ὁμως θέληση ἦταν τόσο διάχυτη ὥστε τελικά, ἡ πρωτοβουλία ξεπήδησε ἀπὸ ἄτομα ἀφανῆ καὶ ἄσημα πὺν δὲν διέθεταν ὕλικές ἢ ἄλλες δυνάμεις καὶ ἔλαβε τὴ μορφή ἰδρύσεως μυστικῆς πνευματικῆς ἐταιρείας, τῆς Φιλικῆς ὅπως ὀνομάσθηκε Ἑταιρεία, μὲ σκοπὸ τὴν ὀργάνωση καὶ διενέργεια ἀπελευθερωτικοῦ ἀγώνα. Ἡ ἰδέα ἀναπτύχθηκε κατὰ τὶς μακρὲς συζητήσεις πὺν εἶχε στὴν Ὀδησσό, περὶ τὸ τέλος τοῦ 1814, ἕνας νεαρὸς Ἕλληνας σπουδαστὴς στὸ Παρίσι, ὁ Ἀθανάσιος Τσακάλωφ, μὲ τὸν ἔμπορο Νικόλαο Σκουφᾶ. Οἱ φλογεροὶ αὐτοὶ πατριῶτες ἀπὸ τὴν Ἡπειρο βρέθηκαν σύμφωνοι στὴ σκοπιμότητα μιᾶς μυστικῆς Ἑταιρείας πὺν θὰ ἀναλάμβανε τὴν προπαρασκευὴ καὶ τὴ διεξαγωγὴ ἐπαναστατικῆς δράσεως γιὰ τὴν λύτρωση τοῦ Γένους ἀπὸ τὴ δουλεία. Ἀκολούθησε ἡ μύηση τοῦ Παναγιώτη Ἀναγνωστοπούλου ἀπὸ τὴν Ἀνδρίτσεινα καὶ τοῦ Ἐμμανουὴλ Ξάνθου ἀπὸ τὴν Πάτμο.

* * *

Ἡ Φιλικὴ Ἑταιρεία ἦταν πλέον πραγματικότης. Οἱ ἰδρυτὲς ἔφτιαξαν ἀμέσως τὸ πρῶτο καταστατικὸ, ἔγραψαν τὸν ὄρκο τῆς μνήσεως

καὶ ρίχθηκαν μὲ πάθος στὸν προσηλυτισμὸ γιὰ τὴ στρατολόγηση μελῶν. Ἡ ἀνταπόκριση, στὴν ἀρχὴ διστακτικὴ, ἔλαβε ταχύτατα μεγάλες διαστάσεις. Παρὰ τὶς δυσχέρειες καὶ τοὺς κινδύνους ἡ δραστηριότητα τῆς Ἑταιρείας ξαπλώθηκε σ' ὅλα τὰ κέντρα ὅπου διαβιοῦσε ὁ ἑλληνισμὸς. Εἰσχώρησε βαθύτατα σ' ὅλη τὴν κατεχόμενὴ Ἑλλάδα καὶ ἰδιαίτερα στὴν Πελοπόννησο καὶ τὰ νησιά. Ἀρχὲς τοῦ 1820 ὁ ἀριθμὸς τῶν μνημένων ἦταν ἤδη τεράστιος. Ἡ ὑπόθεσις εἶχε πάρει πλέον τέτοια ἔκτασι πὺ οἱ ἀρχηγοὶ ἔκριναν πὺς ἦταν ἀνάγκη νὰ ἐπισπευσθεῖ ἡ ἐπανάστασι καὶ ἀρχισαν νὰ σκέπτονται σοβαρὰ τὸ θέμα τῆς ἀρχηγίας. Ὑστερα δὲ ἀπὸ τὴν ἀποτυχία νὰ πεισθεῖ ὁ τότε κορυφαῖος τῶν Ἑλλήνων τοῦ ἐξωτερικοῦ Καποδίστριας, ἡ προσπάθεια στράφηκε πρὸς τὸν πρίγκιπα Ἀλέξανδρο Ὑψηλάντη, στρατηγὸ τῆς φρουρᾶς τοῦ Τσάρου.

Περὶ τὸ τέλος τοῦ 1820 συγκεντρώθησαν στὴν Ὀδησσὸ ὑπὸ τὸν Ὑψηλάντη μέλη τῆς Ἑταιρείας καὶ στρατιωτικοὶ ἀρχηγοὶ ἀπὸ τὶς παραδουνάβιες ἡγεμονίες καὶ τὴν Πελοπόννησο, γιὰ νὰ καθορίσουν τὶς λεπτομέρειες κηρύξεως τοῦ ἀγῶνα. Ὅλοι ἀσπάσθηκαν μὲ ἐνθουσιασμὸ τὴν ἰδέα νὰ ἀρχίσει ἡ ἐπανάστασι ἀμέσως. Ὑπῆρχαν ὡστόσο διαφορῆς γιὰ τὸν τόπο ἀπὸ τὸν ὁποῖο θὰ γινόταν ἡ ἀρχή. Ὁ ἀρχηγὸς τάχθηκε μὲ τὴ γνώμη ὅτι προσφορότερη ἦταν ἡ Πελοπόννησος, διότι εἶχε τὴ Μάνη καὶ γειτόνευε μὲ τὰ νησιά καὶ διότι ἐκεῖ, ὅπως ἰσχυρίζοντο, εἶχαν γίνει περισσότερες προπαρασκευές. Τόσος ἦταν ὁ ἐνθουσιασμὸς γιὰ τὴν ἐπανάστασι καὶ τόσο μεγάλη ἡ φιλοδοξία τῶν ἀρχηγῶν νὰ τὴ δοῦν νὰ ἀρχίζει ἀπὸ τὸ δικό τους τόπο, ὡστε ἀπὸ ὅλες τὶς πλευρῆς ἐλέγοντο ὑπερβολές σὲ ὅ,τι ἀφορᾶ τὴν προπαρασκευὴ καὶ τὰ μέσα πὺ ὑπῆρχαν. Στὴν Ὀδησσὸ τελικὰ δὲν ἐπιτεύχθηκε συμφωνία καὶ ἀποφασίσθηκε νὰ συνεχισθεῖ ἡ συζήτησι στὸ Ἰσμαήλιο γιὰ νὰ παρευρεθοῦν καὶ ἄλλοι.

Καὶ στὴ δευτέρα αὐτὴ συνάντησι οἱ γνώμες παρέμεναν διϊστάμενες. Ὁ Ὑψηλάντης, ἀν καὶ εἶχε ἀντιληφθεῖ τὶς ὑπερβολές τῶν Πελοποννησίων, παρέμεινε στὴν ἀρχικὴ του θέση καὶ μαζί του συμφώνησαν οἱ περισσότεροι. Ἀντιτάχθηκε ὁμως ὁ Ἕλληνας ἀρχηγὸς τοῦ ρωσσι-

κοῦ στολίσκου τοῦ Δουνάβεως Παπαδόπουλος, ὁ ὁποῖος μόλις πρὶν ἀπὸ λίγο καιρὸ πέρασε ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο καὶ δὲν παρετήρησε ὅποιανδήποτε προπαρασκευή: Ὁ Ὑψηλάντης ἀπεφάσισε τότε παρὰ τὴν ἔντονη ἀντίδραση τοῦ Παπαφλέσσα νὰ γίνῃ ἡ ἔναρξη στὴ Μολδοβλαχία καὶ νὰ κηρυχθεῖ ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση στὸ Ἰάσιο. Τὴν 22αν Φεβρουαρίου τοῦ 1821 ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης ἐπέρασε, ὡς ἰδιώτης, τὸν Προῦθο καὶ μετέβη στὸ Ἰάσιο. Κατὰ τὴν 23ην Φεβρουαρίου ἀπηύθυνε προκήρυξη πρὸς τὸ λαὸ τῆς Μολδαβίας μὲ τὴν ὁποία γνωστοποιοῦσε ὅτι «ἅπανα ἡ Γραικία ὕψωσε ἀπὸ τῆς σήμερον τὰς σημαίας ἀπὸ ὅλα τὰ μέλη τοῦ ζυγοῦ τῆς τυραννίας ζητοῦσα τὴν ἐλευθερίαν της» καὶ ἐδήλωνε ὅτι θὰ ἔφενυγε γιὰ τὴν Ἑλλάδα. Ἐπειτα ὁ Ὑψηλάντης ἀσχολήθηκε μὲ τὴ συγκρότηση ἐπαναστατικοῦ στρατοῦ ἐκ τῶν Ἑλλήνων τῶν παραδουναβίων ἡγεμονιῶν καὶ τῶν προερχομένων ἐκ τῶν γειτονικῶν ρωσικῶν πόλεων.

Ἔτσι, ἡ φλόγα τῆς Ἐπαναστάσεως ἀναψε ἀπὸ σπινθήρα πὸν προῆλθε ἀπὸ τὴ Διασπορά. Τὸ κίνημα ξεκίνησε στὸ Βορρᾶ περὶ τὰ τέλη Φεβρουαρίου τοῦ 1821 καὶ ἐπεκτάθηκε ταχύτατα στὸν Νότο. Κατὰ τὸ Μάρτιο τοῦ 1821 ξεσηκώθηκαν στὴν Ἑλλάδα ὅλοι, πρόκριτοι, ἔμποροι, πλοιοκτῆτες, ὄπλαρχηγοί, ἀρματολοί, ὁ κληρὸς σ' ὅλη τὴν ἔκταση καὶ τὴν ἱεραρχία του, οἱ φτωχοὶ ἄνθρωποι τῶν πόλεων, ὁ ἀγροτικὸς πληθυσμὸς, ὅλοι. Ἡ Ἐπανάσταση τοῦ '21 ἦταν μιὰ ἐξέγερση ἐθνικὴ, ἦταν ἓνα ξεσήκωμα καθολικόν. Σύσσωμος ὁ ὑπόδουλος ἑλληνισμὸς, ψυχολογικὰ ἔτοιμος, εὐκόλα εὐαίσθητοποιήθηκε μὲ τὶς ἐνέργειες τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας καὶ σὲ μιὰ κατάσταση ἐθνικῆς ἐξάρσεως ξεσηκώθηκε γιὰ νὰ διεκδικήσῃ τὴν ἀπολύτρωσίν του περιφρονώντας τὶς θυσίας καὶ τοὺς κινδύνους πὸν ἦταν βέβαιον ὅτι θὰ ἀντιμετώπιζε.

Ἡ ἔξαρση αὐτὴ ἦταν τὸ ἀποκορύφωμα μιᾶς μακρᾶς διαδικασίας πὸν ἄρχισε μὲ τὴν ὑποδούλωση καὶ ὀδήγησε στὴ δημιουργία ἰσχυροῦ ἐθνικοῦ φρονήματος καὶ ἀκοίμητης ἐθνικῆς συνειδήσεως. Συνειδήσεως

πού, ὅπως εἶδαμε, γεννήθηκε, τράφηκε καὶ γιγαντώθηκε ἀπὸ τὴν ἀκαταμάχητη ἐπίδραση τῶν πνευματικῶν δυνάμεων ποὺ πήγαζαν ἀπὸ τὸν ἑλληνο-χριστιανικὸ πολιτισμὸ, ἓνα πολιτισμὸ ποὺ ἔχει βαθιὲς ρίζες στὸν ἀρχαῖο ἑλληνικὸ πολιτισμὸ. Αὐτὴ ἡ συνείδηση, εὐαισθητοποιημένη καὶ διάχυτη στὸν ἐκτὸς καὶ ἐντὸς τῆς ὑποδουλωμένης πατρίδας ἑλληνισμὸ, ἀποτέλεσε τὸ ἔναυσμα τῆς ἐθνικῆς ἐξεγέρσεως τοῦ 1821.

* * *

Κυρίες καὶ Κύριοι,

Ἔσο ἀκούσθησαν σήμερα ἐδῶ νομίζω πὼς μποροῦν νὰ συνοψισθοῦν στὰ ἐξῆς λίγα λόγια, μὲ τὰ ὁποῖα καὶ θὰ κλείσω τὴ σύντομη αὐτὴ ὁμιλία: Στὸ γεωγραφικὸ χῶρο τῆς ἐλεύθερης σήμερα πατρίδας μας, ζεῖ καὶ δρεῖ, ἀπὸ τοὺς παναρχαίους χρόνους μέχρι τώρα μιὰ ζωντανὴ καὶ ἀνήσυχη φυλὴ, ἡ φυλὴ τῶν Ἑλλήνων. Προικισμένη μὲ εὐστροφὸ καὶ διεισδυτικὸ πνεῦμα, ἡ φυλὴ αὐτὴ δημιούργησε ἀπὸ πολὺ ἔνωρις ἓνα ὑπέρτατο πρωτοπόρο πολιτισμὸ, ἡ ἀκτινοβολία τοῦ ὁποῖου ὑπῆρξε τόσο ἔντονη, ὥστε ἐπισκίασε ὅλους τοὺς προϋπάρχοντες πολιτισμοὺς καὶ ἐπηρέασε πολλαπλῶς τὶς ἱστορικὲς ἐξελίξεις. Ἀπὸ τὸν πολιτισμὸ αὐτὸ πηγάζουν πνευματικὲς δυνάμεις ἀσύλληπτης ἰσχύος ποὺ ἐπέτρεψαν στὴ φυλὴ μας νὰ ἀντιμετωπίσει ἀπίθανες ἀντιξοότητες καὶ νὰ ἐπιζήσει. Ἡ ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Γένους εἶναι γεμάτη ἀπὸ γεγονότα ποὺ μαρτυροῦν τὴν ὑπεροχὴ τοῦ πνεύματος πάνω στὴν ὕλική ἰσχύ. Ἐνα τέτοιο γεγονός, ὑψίστης γιὰ τὸν ἑλληνισμὸ σημασίας, εἶναι καὶ ἡ ἐθνικὴ ἐξέγερση τοῦ '21 ποὺ σήμερα γιορτάζουμε.

Εὐχαριστῶ.